

2. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. – М., 2001.
3. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
4. Маслова В.А. «Языковая картина мира» и «поэтическая картина мира» и их роль в межкультурной коммуникации. // Ученые записки Таврического национального университета. Филологические науки. – Симферополь, 2007. Т.17 [56].
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика і термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2006.
6. Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологизмов (когнитивные аспекты) // Автореф. дис. к.ф.н.: спец. 10.02.01. Русский язык / Ковшова М. Л. – М., 1996. – 22 с.
7. Гудков Д. Б., Ковшова М. Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.
8. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст: Семантика и структура. – М., 1983.
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвистический аспекты. – М., 1996.

УДК 801:81'23

Слепиніна Н.О.
(Житомир, Україна)

ТИПОЛОГІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ

У статті аналізується динаміка розвитку наукових поглядів з питань мовної та концептуальної картин (моделей) світу, змін у розумінні та тлумаченні цих понять науковцями-філологами.

Ключові слова: картина світу, мовна картина (модель) світу, концептуальна картина (модель) світу, концепт.

В статье анализируется динамика развития научных взглядов по вопросам языковой и концептуальной картин (моделей) мира, изменений в понимании и толковании этих понятий учеными-филологами.

Ключевые слова: картина мира, языковая картина (модель) мира, концептуальная картина (модель) мира, концепт.

The article analyzes the dynamics of scientific views on linguistic and conceptual paintings (models) of the world, changes in the understanding and interpretation of these concepts by philological scientists.

Key words: world picture, language picture (model) of the world conceptual picture (model) of the world, a concept.

Проблема картини світу викликає великий інтерес як у вітчизняних, так і у зарубіжних науковців. З погляду психології, філософії, лінгвістики у різних ракурсах цим питанням активно займалися О.О. Леонтьєв, Ю.М. Караулов, О.О. Залевська, К.П. Горошко, Д.І. Терехова, І.Г. Овчинникова, А. Вежбицька, А.Ф. Лосєв, Г.В. Колшанський, З.Д. Попова, О.М. Леонтьєв, А.А. Уфімцева, А.М. Хайдегер, Дж. Остин, Дж. Серль, Т.Г. Утробіна, Л.Н. Юсова та ін. Проте дискусії навколо класифікації понять, розмежування типів картин світу, наприклад, концептуальної та мовної, проводяться з наростаючою активністю.

Вивченням мовної картини світу окремого народу, а також проведенням порівняльних досліджень кількох мов, займаються нині такі науки як етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика та інші. Це нові та перспективні напрямки у розвитку мовознавства, що застосовують комплексний підхід до вивчення мови та її внутрішньої форми, поєднують методи, властиві кільком наукам (лінгвістиці, фольклору, етнографії, психології тощо), – і внаслідок цього формується новий погляд на традиції народу, специфіку його мови та мислення.

Заміщення системоцентричної парадигми антропоцентричною призвело до появи низки понять, які представляють психічні, лінгвістичні, логічні, філософські моделі об'єктивного світу: концептуальна картина світу, картина світу, образ світу, модель світу, концептуальна система, індивідуальна когнітивна система, мовна картина світу та ін.

Незважаючи на відносно тривалі й активні дослідження, проблема загальноприйнятого визначення та розмежування мовної та концептуальної картин світу лишається недостатньо вивченою, а тому не втрачає актуальності.

Мета цієї статті – на основі аналізу відомих теоретичних моделей встановити типологію мовної та концептуальної картин світу.

Сам термін «картина світу» сучасні дослідники використовують активно. Лінгвісти вживають його для встановлення зв'язку між мовою та навколишньою дійсністю [2]. Він [термін] був вперше застосований на межі XIX і XX ст. фізиком В. Герцем і потрактований ним як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів. Пізніше картина світу перетворюється на універсальну категорію природничих і гуманітарних наук. В. Постовалова пояснює її як глобальний образ світу, який лежить в основі світогляду людини (виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, що є результатом її духовної діяльності). Крім фізичної картини світу, говорять також про мовну, біологічну, філософську картини світу.

Дослідники-лінгвісти постійно наголошують на паралельному існуванні концептуальної і мовної картин світу, а також на тому, що межа між першою і другою не чітка. Це спричинено, по-перше, асиметричною природою мовного знака, по-друге, – різницею між уявленням і поняттям. Проте деякі з учених вважають, що правильніше було б говорити про: 1) мовномисленнєву картину світу, не ототожнюючи мову і мислення, а підводячи під мовну модель когнітивну базу (Г.В. Колшанський); 2) мовленнєво-мисленнєву єдність, виходячи із принципу холізму всіх психічних складників свідомості, які невіддільні один від одного шляхом динамічних переходів [17: 259-260].

А от мовна картина світу – представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації реалій в етносвідомості [17: 365].

Поняття мовної картини світу пов'язано з ім'ям В. фон Гумбольдта та його ідеєю антропоцентричності мови, яка існує лише в діяльності. Пізніше воно було розвинене неогумбольдтіанцями: Л. Вайсгерберу належить термін «мовна картина світу», який поряд з «проміжним світом» і «енергією» мови структурував своєрідну авторську концепцію лінгвофілософії. Мовна картина світу існує в однорідній своєрідній самосвідомості мовної єдності і передається наступним поколінням через особливий світогляд, правила поведінки, спосіб життя, зафіксовані засобами мови [4]. Науковець виділяє такі основні характеристики мовної картини світу:

1) мовна картина світу (далі – МКС) – це система всіх можливих змістів: духовних, які визначають своєрідність культури і менталітету окремої мовної спільноти, і мовних, які визначають існування і функціонування самої мови;

2) МКС, з одного боку, є наслідком історичного розвитку етносу і мови, а з іншого боку, є причиною своєрідного шляху їхнього подальшого розвитку;

3) МКС чітко структурована і в мовному вираженні є багаторівневою. Вона визначає набір звуків і звукових сполук, особливості побудови артикуляційного апарату носіїв мови, просодичні характеристики мовлення, словниковий склад, словотворчі можливості мови, синтаксис словосполучень та речень, а також пареміологічний запас;

4) МКС мінлива у часі, як будь-який «живий організм», піддається розвитку, тобто у вертикальному (діахронічному) сенсі вона на кожному етапі свого розвитку нетотожна сама собі;

5) МКС створює однорідність мовної сутності і сприяє закріпленню мовної, а отже і культурної, своєрідності бачення світу і його позначення засобами мови;

6) МКС існує у певній однорідній самосвідомості мовної спільноти і передається наступним поколінням завдяки певному світобаченню, правилам поведінки, способу життя, зафіксованими засобами мови;

7) Картина світу будь-якої мови є тією силою, яка формує уявлення про навколишній світ за допомогою мови, як «проміжного світу» носіїв цієї мови;

8) МКС конкретної мовної спільноти і є її загальнокультурним надбанням [4].

Мовна картина світу не стоїть в одному ряду із спеціальними картинами світу (хімічною, фізичною тощо), вона їм передує і формує їх, адже людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній і визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях. Завдяки специфіці мови у свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, крізь призму якої людина бачить світ.

Основна ідея Вайсгербера – «мовний закон мови»: 1) актуалізована мова (мова як психічний процес і фізичне явище); 2) «мовний організм» (мова як основа індивідуальної мовної діяльності); 3) мова як об'єктивне соціальне утворення; 4) «мовна здатність». Й.Л. Вайсгербер досліджував надособистісний рівень мови другого, третього і четвертого рівнів «мовного закону». Таким чином, вчений наголошує на розмежуванні значення як соціальної освіти і смислу, так й індивідуального феномена, хоча в якості об'єкта дослідження є лише соціальний («надособистісний») рівень мови. Між людиною і дійсністю, на думку Вайсгербера, «за допомогою світу мислення» знаходиться і мова, в якій укладене певне уявлення про світ. Сприйняття світу здійснюється завдяки мисленню, але за допомогою засобів рідної мови. Спосіб відображення дійсності носить у Вайсгербера ідіоетнічний характер і відповідає статичній стороні мови.

Значний вплив на формування поглядів на мовну картину світу належить американським етнолінгвістам Е. Сепіру та Б. Уорфу, які створили гіпотезу мовної відносності, в основі якої лежала теза про те, що відмінність між культурами є наслідком структурних відмінностей між їхніми мовами [3]. Серед українців основоположна роль у розвитку етнолінгвістики належить О.О. Потєбні, який розвивав етнолінгвістичні ідеї у вітчизняній науці, розробив теорію внутрішньої форми слова, концепцію “ближчого” значення слова, пояснив роль слова в пізнанні світу людиною, а також те, що мова має національну основу [15].

Мовна картина світу є однією з найбільш обговорюваних тем мовознавства. І в той же час до сьогодні не існує достатньо чіткого уявлення, який саме зміст вкладається в це поняття. Всебічно розглядають проблему взаємозв'язку культури, мови і свідомості: проводяться різноманітні дослідження мовної картини світу у носіїв певної мови, створюються асоціативні словники різних мов, що дають багатий матеріал для вивчення особливостей сприйняття дійсності в рамках тієї чи іншої культури.

Питанням мовної картини світу займалися видатні лінгвісти ХХ століття: Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, Ю.С. Степанов, Г.А. Брутян, Н.І. Сукаленко, І.Б. Левонтіна та ін. Сьогодні науковці активно розробляють ідею відтворення картини світу за допомогою аналізу специфічних лінгвістичних, культурологічних, семіотичних концептів мови у міжкультурній комунікації.

Концептуальна картина світу – це представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу [17: 259].

Поняття «концептуальна картина світу» (ККС) досліджується різними науками, кожна з яких розглядає сутність цього поняття в рамках своїх проблем і категорій. Лінгвістика, де ККС розглядається як картина світу – КС (Б.О. Серебренников, Е.А. Кубрякова), встановлює зв'язок КС і мови, вивчає способи фіксації розумового змісту засобами мови. Мова не тільки є частиною картини світу як одна з наявних у свідомості семіотичних систем, – на її основі формується мовна картина світу. Нарешті, за допомогою мови знання, отримане окремими індивідами, може брати участь в комунікативних процесах, перетворюючись в інтерсуб'єктне. У логіці розглядається сутність концептуальної системи у зв'язку з проблемою фіксації в ній певної інформації (Р.І. Павленіс). Нейрофізіологічні та психологічні дослідження, аналізуючи образ світу, шукають пояснення механізмів, які супроводжують когнітивну діяльність людини (О.М. Леонтьєв, В.П. Зінченко, Ф.Е. Василюк). У філософії розглядається проблема картини світу в контексті філософських категорій: індивідуальну свідомість, світогляд, мислення, відображення і т.д. (Л. Вітгенштейн, Р.Ф. Абдеєв, Е.В. Ільїнков).

Мовна картина світу – це частинка навколишнього світу, яка відкрилась людині чи певному етносу у процесі життєдіяльності і практичного досвіду та безпосередній взаємодії і зафіксована засобами тієї чи іншої мови на певному етапі розвитку. Звідси випливає, що мовна картина світу не збігається з когнітивною. Остання більш широка, бо сучасній людині, навіть максимально проінформованій, далеко не все відомо, не все відкрито, тому в мові не все зафіксовано і названо. Отже, говорити про когнітивну картину світу через мовну можна лише в обмеженому масштабі, постійно маючи на увазі той факт, що в мові названо тільки те, що мало чи має для народу комунікативну значущість – про це народ говорить чи говорить [14: 6].

Концептуальна картина світу зафіксована у мові у вигляді концептів, які в свою чергу утворюють концептосферу народу. Концепт – одиниця мисленнєвої діяльності людини. Він може виражатися багатьма мовними знаками, їх сукупністю, а може і не мати свого вираження засобами мови, а знайти відображення в альтернативних знакових системах, таких як жести, міміка, музика чи живопис, скульптура чи танець [14: 13].

У науці традиційно диференціюють концептуальну картину (модель) світу та мовну картину (модель) світу. Їх опозиція спирається на протиставлення мислення та мови. Наприклад, Г.В. Колшанський, визначаючи безсумнівну національну своєрідність формальних і семантичних структур різних мов, стверджує, що національна своєрідність властива концептуальній, яка пов'язана з пізнавальною діяльністю людини, а не мовній картині світу [10]. Проте, саме за допомогою слова, основної одиниці мовної картини, здійснюється її зв'язок з концептуальною картиною світу, яка міститься в свідомості людини. Саме тому, на нашу думку, всі особливості пізнавальної діяльності людини відображаються в мові, зафіксовані в концептах, що реалізуються різними мовними засобами, а отже, саме в мовній картині відображається національна специфіка.

А.С. Зеленько, розглядаючи концепцію лінгвістичного детермінізму як нової мовознавчої парадигми, чітко обґрунтовує необхідність переглянути статус концептуальної та мовної картин (моделей) світу, кваліфікуючи їх як наукову і повсякденно-побутову у вербальному вигляді. Вчений виділяє ще художній та релігійний різновиди як лінгвістичні категорії макроструктурного рівня [9: 71]. Дослідник звернув увагу на необхідність розрізнення мовних картин світу в когнітивній лінгвістиці. Виходячи із синкретичного характеру картини (моделі) світу, А.С. Зеленько виокремив повсякденно-побутову, міфологічно-релігійну, художню та наукову картини світу, визначивши їх ієрархію й статус у системі пізнання реального світу. З одного боку, вчений розмежував у кожній з них [моделей] форму і зміст, а з другого боку – чітко представив мовну модель як багатозначну й універсальну, якою можна виражати усі названі види [8: 68].

Іноді мовна й концептуальна картини світу протиставляються як мова і мовлення (текст), тобто як план змісту словника і граматики та як план змісту текстів енциклопедичного характеру [12]. Але таке протиставлення суперечить фактам: реальна дійсність відображається у свідомості людини, концептуальна картина світу утворюється в процесі переробки цієї інформації; через слово, основну мовну одиницю, концептуальна картина світу зв'язується з мовною. Отже, і мова, і мовлення створюють картину світу; концептуальна картина світу належить до сфери свідомості людини.

Теоретичне обґрунтування проблеми сприйняття картини світу у формі мовної картини світу знаходимо в колективній монографії за редакцією Б.О.Серебренникова «Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление». Її автори бачать концептуальну модель світу більшою за мовну [16]. Картина світу – це те, яким малює світ людина у своїй уяві, -

<i>МОВНА КАРТИНА СВІТУ</i>	<i>КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ є засобами взаємного вияву ✓ є способом сприйняття носієм і упорядкування лексичної системи ✓ допомагають у відтворенні цілісної картини світу 	

<ul style="list-style-type: none"> • система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини (засобами створення є мовні одиниці); • головними є знання, закріплені за одиницями конкретних мов; • існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови; • організована за законами мови; • фрагментарна, рухома, відображає постійні зміни в довкіллі. 	<ul style="list-style-type: none"> • не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, втілена в ці реалії через слова-концепти (засобами створення є поняття й уявлення); • головним є інформація, що подається в поняттях; • існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу; • організована за законами фізичного світу (це робить її багатшою та цікавішою); • універсальна, впорядкована, характеризується стійкістю та системністю.
---	---

Картину світу ми розуміємо як систему концептів, що відображають предметний світ в комунікативних процесах за допомогою мислення індивіда.

У розумінні «мовної картини світу» існує два пласти: один пов'язаний з виділенням мовної картини світу як такої, що не відноситься до конкретних національних мов і тих відмінностей, які існують між ними. Інший – з «мовною картиною світу», що формується конкретними національними мовами і орієнтована на ті відмінності, які існують між різними мовами в системі лексичних номінацій.

Картина світу в узагальненому та індивідуальному її розумінні формується в процесі пізнання навколишньої дійсності; спільність картини світу для всіх людей, універсальність законів її формування та існування створюють базу для порозуміння (картина світу створюється завдяки пізнавальній діяльності людини і відбиває здатність людини мислити); мовну картину світу не можна прирівняти до картини світу, як мову не можна прирівняти до мислення.

Отже, в розумінні картини світу та мовної картини світу не спостерігається єдності в характеристиці шляхів і засобів формування цих явищ. Думки розділяються від визнання трьох феноменів (мислення – мова – спілкування), до зведення їх у рамки тільки картини світу.

Мовна картина світу виявляє «загальномовну картину світу», крім того, вона, у свою чергу, зазнає змін, трансформацій, конкурентних до динамічних процесів у екстралінгвістичному просторі.

У перспективі робота буде продовжена у напрямку типологізації поняття «картина світу», зокрема з питання типології мовної та концептуальної картин світу, оскільки способи осмислення світу людиною отримували різноманітні вираження в залежності від того, у якій сфері пізнання формувалась картина світу. Тому можна говорити про різні типи картин світу, у яких зафіксовані різні форми людського пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкин А.М. Лексикологическая разработка русской фразеологии / А.М. Бабкин. – М., 1964. – 170с.
2. Брутян Г.А. Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 108-111.
3. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа / Г.А. Брутян. – Ереван: Луйс, 1968. – 167 с.
4. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия / Й.Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания, 1993. – №2.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 398 с.
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
7. Ермоленко С.С., Харитоновна Т.А., Ткаченко О.Б., Яворська Г.М., Ткаченко В.А., Шамота А.М. Мова в культурі народу (план-проспект) / С.С. Ермоленко та ін. // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 3-17.
8. Зеленько А.С. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія: у 2 ч. / А.С. Зеленько – Ч. 1. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 199 с.
9. Зеленько А.С. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія: у 2 ч. / А.С. Зеленько – Ч. 2. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 201 с.
10. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и в языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
11. Коптілов В.В. Першотвір і переклад : Роздуми і спостереження / В.В. Коптілов. – К.: Дніпро, 1972. – 216с.
12. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко //Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С.36-41.
13. Микулина Л. Национально-культурная специфика и перевод / Л. Микулина // Мастерство перевода: Сб. статей 1979. – М.: Сов. Писатель, 1981. – Сб. 12. – С. 214–216.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во «Истоки», 2002. – 59 с.
15. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
16. Рогожникова Т.М. Психолінгвістическіе проблемы функционирования полисемантического слова : автореф. дис ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Т.М. Рогожникова. – Уфа, 2000. – 42 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
18. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
19. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Отв.ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1991. – С. 173-204.